

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.2>**О. М. Богданов**

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

orcid.org/0009-0000-7350-1330

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Статтю присвячено визначенню поняття та змісту ефективності організаційних засад судоустрою в Україні. Автором доведено, що ефективність правосуддя безпосередньо залежить від належної організації системи судів, оскільки це впливає, зокрема, на дотримання строків розгляду справи, як однієї з вимог права особи на справедливий суд, а також на територіальну доступність, оскільки більшість спорів підвідомчі місцевим судам як судам першої інстанції.

Охарактеризовано принципи інстанційності та територіальності судової влади. Акцентовано увагу на важливості реалізації цих принципів. Доведено, що завдяки дотриманню цих принципів можливо досягти ефективного та компетентного вирішення справ (спорів) відповідної категорії, розмежувати компетенцію між різними судовими юрисдикціями.

З'ясовано поняття та значення вимоги «суд встановлений законом» відповідно до національного законодавства та судової практики. Аргументовано, що дотримання цієї вимоги виражається у тому, що справу розглядає професійний та компетентний у відповідній сфері суддя, який пройшов відбір та був призначений на посаду у встановленому законом порядку, та був обраний автоматизованою системою розподілу справ між суддями для розгляду конкретної справи. Доведено, що вимога «суд встановлений законом» означає також, що справа розглядається за процесуальними правилами, встановленими для відповідного виду судової юрисдикції.

Автором проведено оцінку ефективності гарантій реалізації конституційного права особи на судовий захист її прав, свобод та інтересів. Обґрунтовано, що ефективність гарантій реалізації права особи на судовий захист забезпечують реальність відповідного права особи.

На підставі проведеного науково-правового аналізу, автором доведено, що ефективність гарантій реалізації права особи на судовий захист є недостатньою. З'ясовано, що на сучасному етапі мають місце проблеми із фінансуванням судів, укомплектуванням судів суддівськими кадрами – суддями та працівниками апарату, ефективністю притягнення суддів до відповідальності у разі вчинення ними порушень законодавства.

Ключові слова: ефективність, правосуддя, судоустрій, організаційні засади, територіальність, інстанційність.

Bogdanov O.M. THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE JUDICIARY IN UKRAINE: CONCEPT AND CONTENT

The article is devoted to the definition of the concept and content of the effectiveness of the organizational foundations of the judiciary in Ukraine. The author proved that the effectiveness of justice directly depends on the proper organization of the court system, as this affects, in particular, compliance with the terms of consideration of the case, as one of the requirements of the individual's right to a fair trial, as well as on territorial accessibility, since most disputes are subordinated to local courts as courts of the first instance.

The principles of instance and territoriality of judicial power are characterized. Attention is focused on the importance of implementing these principles. It has been proven that due to the observance of these principles, it is possible to achieve effective and competent resolution of cases (disputes) of the corresponding category, to delimit competence between different court jurisdictions.

The concept and meaning of the requirement "a court established by law" is clarified in accordance with national legislation and judicial practice. It is argued that compliance with this requirement is expressed in the fact that the case is considered by a professional and competent judge in the relevant field, who passed the selection and was appointed to the position in accordance with the procedure established by law, and was chosen by an automated system of distribution of cases between judges to consider a specific case. It has been proven that the requirement "the court is established by law" also means that the case is considered according to the procedural rules established for the corresponding type of court jurisdiction.

The author evaluated the effectiveness of guarantees of the realization of the constitutional right of a person to judicial protection of his rights, freedoms and interests. It is substantiated that the effectiveness of guarantees of the realization of the individual's right to judicial protection ensure the reality of the corresponding individual right.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the author proved that the effectiveness of guarantees for the realization of the individual's right to judicial protection is insufficient. It has been found that at the present stage there are problems with the financing of courts, the staffing of courts with judicial staff – judges and staff, the effectiveness of bringing judges to justice in case of violations of the law.

Key words: efficiency, justice, judicial system, organizational principles, territoriality, instance.

Постановка проблеми. Судова влада є однією з трьох гілок влади відповідно до ст. 6 Конституції України; її незалежність та самостійність забезпечується системою гарантій, серед яких самостійне фінансування шляхом визначення окремої статті видатків у Державному бюджеті України, встановлений порядок утворення та ліквідації судів, визначений спосіб професійної підготовки суддів, функціонування органів та служб, що забезпечують роботу суду тощо.

Ефективність правосуддя залежить від належної організації системи судів, оскільки це впливає, зокрема, на дотримання строків розгляду справи, як однієї з вимог права особи на справедливий суд, а також на територіальну доступність, оскільки більшість спорів підвідомчі місцевим судам як судам першої інстанції.

Таким чином, дослідження ефективності організаційних засад судоустрою в Україні є актуальним напрямком дослідження сучасної науки конституційного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов'язані з визначенням організаційних засад судоустрою в Україні, досліджували такі вчені, як О.В.Басай, А.І.Виноградова, В.О.Гринюк, І.Й.Магновський, А.Г.Полянський, Т.А.Цувіна та ін. Водночас, у науці конституційного права недостатньо актуальних наукових робіт, присвячених дослідженню критеріїв ефективності організаційних засад судочинства та їх впливу на ефективність здійснення правосуддя.

Постановка мети та завдань дослідження. Метою статті є визначення поняття та змісту ефективності організаційних засад судоустрою в Україні. Для реалізації цієї мети виконані такі завдання: 1) охарактеризовано принципи інстанційності та територіальності судової влади; 2) з'ясовано поняття та значення вимоги «суд встановлений законом» відповідно до національного законодавства та судової практики; 3) здійснено оцінку ефективності гарантій реалізації конституційного права особи на судовий захист її прав, свобод та інтересів.

Результати дослідження. Ефективність організованої в Україні системи судоустрою необхідно розглядати в декількох аспектах. Зокрема, ефективність організації судоустрою відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» забезпечується дотриманням трьох базових принципів, на яких ґрунтується судоустрій, а саме – принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності [1].

Реалізація першого принципу забезпечує територіальну доступність судочинства та передбачає утворення розгалуженої системи судів першої інстанції. Зокрема, згідно із положеннями ч. 1 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевими загальними судами є окруж-

ні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах) [2].

Необхідно зауважити, що в Україні в цілому утворено розгалужену систему місцевих судів, проте у зв'язку з тимчасовою окупацією деяких територій України виникла необхідність у перенесенні цих судів на інші території.

Відповідний Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було прийнято у березні 2022 р., яким передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено [3].

Так, для реалізації конституційного права особи на судовий захист, було змінено територіальну підсудність більше 100 національних судів, які під час воєнного стану не можуть працювати [4].

Наступними є принципи спеціалізації та інстанційності, важливість реалізації яких обумовлена тим, що саме завдяки цим принципам можливо досягти ефективного та компетентного вирішення справ (спорів) відповідної категорії, розмежувати компетенцію між різними судовими юрисдикціями.

Реалізація даних принципів в аспекті європейської інтеграції пов'язана з такою засадничою гарантією права особи на правосуддя, як розгляд справи «судом встановленим законом». У Конвенції зазначається, що суд, який розглянув справу, не віднесено до його юрисдикції, не може вважатися «судом, встановленим законом» у розумінні частини першої статті 6 Конвенції [5]. Цей принцип також знайшов своє закріплення у ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до ч. 1 якої кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом.

Тобто поняття «суд встановлений законом» означає, крім іншого дотримання принципу спеціалізації та інстанційності під час розгляду та вирішення справ (спорів) у судах всіх юрисдикцій, включаючи адміністративні суди.

У науковій літературі висловлюється точка зору, що відповідність вимозі «суд, встановлений законом» передбачає існування та дотримання таких передумов: 1) законодавча основа створення та функціонування суду; 2) діяльність суду на підставі та відповідно до норм закону; 3) реалізація судом визначених законом повноважень у спосіб, передбачений законом. Такий підхід на думку А.І.Виноградової, дозволяє звернути увагу

на те, що в багатьох випадках конструкція «суд, встановлений законом» передбачає не в «чистому вигляді» організаційний чи юрисдикційний (компетенційний) компонент, а, так би мовити, змішаний [6, с. 131].

Більш широкий підхід до розуміння вимоги «суд, встановлений законом» пропонує Т. А. Цувіна. На переконання вченої, встановлення суду на підставі закону передбачає необхідність дотримання: 1) вимог національного законодавства, що висувуються до кандидатів на посаду суддів, а також дотримання вимог національного законодавства при проведенні конкурсу на заміщення вакантних посад та призначення суддів; 2) вимог щодо призначення складу суду у конкретній справі, а, отже, вимагає перевірки легітимності участі кожного із суддів у розгляді відповідної справи; 3) норм вітчизняного законодавства щодо правил предметної і суб'єктної, інстанційної та територіальної юрисдикції [7, с. 138–140].

В аспекті цього дослідження, варто зазначити, що дотримання вимоги щодо інстанційності та юрисдикції судів є важливим з огляду на існуючі особливості у процесі розгляду справи у порядку адміністративного, господарського, кримінального або цивільного судочинства.

Наприклад, визначальним принципом здійснення правосуддя в адміністративних справах є принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі і обов'язок суб'єкта владних повноважень доказувати правомірність своїх дій чи рішень, на відміну від визначального принципу цивільного судочинства, який полягає у змагальності сторін [8].

Ще одним елементом організаційних засад судочинства є ефективність гарантій реалізації конституційного права особи на судовий захист її прав, свобод та інтересів. Тобто цей елемент дозволяє оцінити ефективність гарантій, визначених національним законодавством, які забезпечують реальність відповідного права особи.

Досить поширеною серед науковців є думка про те, що гарантії реалізації права на судовий захист слід поділити на організаційні і функціональні [9; 10; 11]. Організаційними гарантіями здійснення правосуддя є незалежність і неупередженість суду, гласність і відкритість судового розгляду, рівність усіх перед законом і судом. Функціональними гарантіями належного здійснення правосуддя, які забезпечують реалізацію принципу судового захисту прав та інтересів є змагальність, диспозитивність і винесення судового рішення в розумний термін [12, с. 104].

Водночас, деякі науковці пропонують гарантії забезпечення ефективного правосуддя виокремити у три групи: 1) загальні гарантії незалежної діяльності суддів; 2) безпека процесу відправлення правосуддя: а) забезпечення належної охорони

приміщень судів, а також громадського порядку під час здійснення правосуддя; б) здійснення спеціальних заходів щодо забезпечення особистої безпеки суддів та членів їх сімей; 3) матеріально-технічне і організаційне забезпечення здійснення правосуддя: а) заробітна плата суддів та спеціалістів судів має встановлюватися в розмірі, що гарантує їх незалежність, достатньо забезпечувати матеріальні умови для належного виконання ними службових обов'язків; б) гарантії державного захисту не тільки суддів, а й їх сімей; в) фінансування судової влади має здійснюватися за рахунок державного бюджету, самостійним розділом з розподілом по окремих статтях бюджету щодо кожного виду судочинства; г) забезпечення службовими приміщеннями, придатними для здійснення правосуддя, а також всіма необхідними коштами на виконання організаційно-технічних дій щодо здійснення правосуддя [13, с. 75].

До інших гарантій доцільно віднести: контроль за діяльністю суддів, можливість притягнення їх до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення дисциплінарного проступку, функціонування органів суддівського самоврядування та спеціальних органів (Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Вищої ради правосуддя), що здійснюють кваліфікаційне оцінювання суддів, розглядають справи про дисциплінарні порушення та вирішують питання про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, а також їх звільнення тощо.

При цьому, контроль за діяльністю судів має здійснюватися урахуванням таких принципів, що окреслюють специфіку контрольних процедур в сфері судової влади: пріоритетність органів суддівського самоврядування серед суб'єктів контролю, доступність контролю, невтручання в поточну діяльність судді, відсутність плановості та систематичності заходів притягнення суддів до відповідальності, обов'язкове врахування правового режиму суддівського імунітету та незалежності суддів [14, с. 191].

Між тим, деякі науковці справедливо зауважують, що деякі законодавчо закріплені гарантії реалізації конституційного права особи на судовий захист залишається досить неефективними, оскільки у державі існує надзвичайно низька спроможність закріплених у законодавстві механізмів реагування на випадки втручання у здійснення правосуддя. В обґрунтування цієї думки Ю. О. Фідря зазначає, що Закон зобов'язує суддю (під загрозою притягнення до дисциплінарної відповідальності) повідомити Вищу раду правосуддя та Генерального прокурора про факти втручання в його діяльність щодо здійснення правосуддя. У свою чергу Вища рада правосуддя веде і оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, а також проводить

перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення [15, с. 55]. На думку вченого, такий механізм є доволі громіздким та часто не завершується реальним притягненням винних осіб до відповідальності.

Досліджуючи ефективність гарантій забезпечення реалізації права особи на судовий захист, необхідно звернути увагу на таку гарантію, як надання реальної можливості особі приймати участь у розгляді справи, подавати докази та пояснення по суті спору, а також можливість апеляційного та, у визначених процесуальним законом випадках, касаційного оскарження. Така можливість, передусім, забезпечується своєчасним інформуванням особи про дату та місце розгляду справи, а також результати такого розгляду.

У нинішніх реаліях зазначена гарантія набуває особливої актуальності. З метою забезпечення її реалізації у липні 2022 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану», яким передбачено додаткові форми повідомлення про судовий розгляд справи та надіслання судових рішень.

Зокрема, передбачається, що судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом.

Додатковим способом інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, місце, дату і час судового засідання, може бути надання інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія [16].

У контексті порушеної проблеми, необхідно вказати на важливість запровадження електронного суду, як однієї з гарантій забезпечення доступності правосуддя.

Електронний суд, за визначенням О.С.Гиляка, у його теперішньому вигляді, надає учасникам судового процесу такі можливості як: 1) отримання інформації щодо стадій розгляду судової справи; 2) надсилання процесуальних документів електронною поштою учасникам судового процесу; 3) надсилання судової повістки у вигляді SMS-повідомлень; 4) сплата судового збору онлайн; 5) оприлюднення відомостей у справах про банкрутство [17, с. 17].

Висновки. На підставі вищезазначеного можна дійти висновку, що критеріями ефективної

організації судочинства та ефективності гарантій реалізації права на особи на судовий захист є: територіальна доступність судів усіх юрисдикцій; дотримання вимоги «суд, встановлений законом», що виражається у тому, що справу розглядає професійний та компетентний у відповідній сфері суддя, який пройшов відбір та був призначений на посаду у встановленому законом порядку, та був обраний автоматизованою системою розподілу справ між суддями для розгляду конкретної справи; справа розглядається за процесуальними правилами, встановленими для відповідного виду судової юрисдикції; особа має реальну можливість приймати участь у відкритому судовому розгляді її справи, крім випадків, визначених законом, подавати докази та пояснення по суті спірних правовідносин; надання особі права на апеляційне, а у визначених процесуальним законом випадках, касаційне оскарження судового рішення тощо.

Законодавством України закріплено цілу систему гарантій реалізації конституційного права особи на судовий захист, однак ефективність таких гарантій є недостатньою, оскільки наразі мають місце проблеми із фінансуванням судів, укомплектуванням судів суддівськими кадрами – суддями та працівниками апарату, ефективністю притягнення суддів до відповідальності у разі вчинення ними порушень законодавства тощо.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
3. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#n2>
4. Татулич І. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. Вебсайт Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. 2022. URL: <https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu/>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Виноградова А.І. Право на «суд, встановлений законом» у контексті оновлення цивільного процесуального законодавства України. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 129–135.
7. Цувіна Т.А. «Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий роз-

гляд у цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 137–141.

8. Постанова Верховного Суду України від 1 червня 2016 року у справі № 569/23686/13а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58928570>

9. Тимченко Г.П. Принцип справедливого судового процесу та його закріплення в новому ЦПК України. Часопис Київського університету права. 2005. № 1. С. 75–79.

10. Гринюк В.О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.

11. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 221 с.

12. Басай О.В. Реалізація принципу судового захисту цивільних прав та інтересів. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 4 (25). Т. 1. С. 100–105.

13. Полянський А.Г. Реалізація функції правосуддя в сучасних умовах конституційного розвитку України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 171 с.

14. Нестор Н.В. Принципи контролю за діяльністю суду (суддів). Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 1(2). Т. 3. С. 188–191.

15. Фідря Ю.О. Заборона втручання у здійснення правосуддя: до питання ефективності гарантії. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.; редкол.: О.В.Щербанюк (голова), Л.Г.Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2020. 356 с.

16. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 27.07.2022 № 2461-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-20#n2>

17. Гиляка О.С. Окремі аспекти функціонування електронного правосуддя в Україні. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.; редкол.: О.В.Щербанюк (голова), Л.Г.Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2020. 356 с.